

Modernizm na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO

Modernism on the UNESCO World Heritage List

Jacek Purchla

Polski Komitet ds. UNESCO

Polish National Commission for UNESCO

Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO jest niewątpliwie największym sukcesem politycznym i wizerunkowym organizacji, która skupia dziś więcej państw członkowskich niż sama Organizacja Narodów Zjednoczonych. Statystyki pokazują, że strona internetowa Światowego Dziedzictwa jest odpowiedzialna za 40% wszystkich wejść na stronę internetową UNESCO. Ponadto liczba odwiedzin strony wzrosła znacząco na przestrzeni minionych dwóch lat. Tendencja ta odzwierciedla wysoki poziom globalnego zainteresowania Światowym Dziedzictwem i magią *patrimonium*¹.

Dziedzictwo kulturowe to proces, który odzwierciedla zarówno stosunek społeczeństwa do świata wartości, jak i sam proces reinterpretacji wartości. Konwencja paryska UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego z roku 1972 nie tylko zglobalizowała problem ochrony zabytków, ale spopularyzowała pojęcie dziedzictwa kulturowego. Pozwala ono znaczenie szerszej rozumieć relację pomiędzy przeszłością a przyszłością. Dziedzictwo wymaga decyzji, by czerpać z przeszłości lub przekazać przyszłości.

1.

Poniższy tekst chciałbym zadedykować charyzmatycznemu prezydentowi Gdyni panu Wojciechowi Szczurkowi, któremu zawdzięczamy serię ważnych spotkań i dyskusji naukowych poświęconych fenomenowi architektury modernizmu w Europie. W czasie 4. Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni. Architektura w XX w. i jej waloryzacja” we wrześniu 2014 roku pan Prezydent – pełen entuzjazmu - zadał mi pytanie o możliwość wpisania Gdyni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO... Przyznaję, wylałem wówczas na głowę pana Prezydenta kubeł zimnej wody.

41 sesja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO w Krakowie, której miałem zaszczyt przewodniczyć w lipcu 2017 roku, przyniosła – wśród 21 nowych wpisów na Listę Światowego Dziedzictwa - wpis Asmary jako modernistycznego miasta Afryki². Rok wcześniej na 40 sesji w Stambule wpisano dzieła Le Corbusiera... jako wpis seryjny i transgraniczny obejmujący 17-cie obiektów rozsianych w siedmiu krajach i na trzech kontynentach pomiędzy Argentyną, Europą, Indiami i Japonią³. Również w Stambule w roku 2016 na Liście Światowego Dziedzictwa umieszczono The Pampulha Modern Ensemble, niezwykle założenie urbanistyczne miasta ogrodu w Belo Horizonte stolicy brazylijskiego stanu Minas Gerais, zaprojektowane i wzniesione na początku lat 40-tych XX wieku według projektu Oskara Niemeyera⁴. Nasuwa się więc pytanie. Czy architektura i urbanistyka modernizmu zadomowiły się już na dobre w globalnym rankingu Światowego Dziedzictwa? Jeśli zaś Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO uznać za punkt odniesienia do rozmowy o kanonie nadzwyczajnych uniwersalnych wartości trzeba też koniecznie zapytać jakie jest w nim miejsce dla Europy jako kolebki modernizmu oraz jakie są dzisiaj w tej grze szanse Gdyni?

W konwencji paryskiej z roku 1972, która dała życie Liście, udało się osiągnąć mądry konsensus, poprzez zdefiniowanie kryteriów dla powszechnie uznawanego zbioru wartości. To jest ten wspólny mianownik respektowany przez wszystkie 195 krajów sygnatariuszy konwencji! O ile Karta Wenecka z roku 1964 była dokumentem podsumowującym europejskie doświadczenie w konserwacji zabytków, Konwencja Paryska stanowi wspólny mianownik ochrony najcenniejszych pomników dziedzictwa kul-

2. <https://whc.unesco.org/en/decisions>, decyzja numer 41 COM 8B.11, data pobrania 27 kwietnia 2019. Por. też: AW, 41. sesja Komitetu Światowego Dziedzictwa w Krakowie, „Przegląd Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO”. Biuletyn 2017/2018, s. 20.

3. <https://whc.unesco.org/en/decisions>, decyzja numer 40 COM 8B.31, data pobrania 27 kwietnia 2019.

4. <https://whc.unesco.org/en/decisions>, decyzja numer 40 COM 8B.33, data pobrania 27 kwietnia 2019.

1. J. Purchla, *Wystąpienie prof. Jacka Purchli skierowane do uczestników 21. Sesji Zgromadzenia Ogólnego Państw-Stron Konwencji Światowego Dziedzictwa w Paryżu*, „Przegląd Polskiego Komitetu do Spraw UNESCO”, Biuletyn 2017/2018, s. 29.

turowego i przyrodniczego wszystkich kontynentów. Skuteczna ochrona dziedzictwa kulturowego możliwa jest dziś bowiem wyłącznie przy zaakceptowaniu jego różnorodności.

O wpisie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO decyduje nie tylko integralność i autentyczność danego obiektu, ale zestaw kryteriów wartościujących. Zostały one wypracowane w trakcie stosowania Konwencji i ostatecznie zdefiniowane dopiero w roku 2005 jako kryteria niezbędne do określenia tzw. wyjątkowej wartości uniwersalnej (OUV – *outstanding universal value*) danego obiektu⁵. W swoich wytycznych operacyjnych Komitet Światowego Dziedzictwa UNESCO podkreśla: „Wyjątkowa uniwersalna wartość to znaczenie kulturowe i przyrodnicze, które jest tak wyjątkowe, że przekracza granice narodowe i ma powszechne znaczenie dla obecnych i przyszłych pokoleń całej ludzkości. W związku z tym stała ochrona tego dziedzictwa ma dla społeczności międzynarodowej jako całości pierwszorzędne znaczenie”⁶. Każdy obiekt na Liście Światowego Dziedzictwa musi spełniać co najmniej jedno z poniższych kryteriów wartości kulturowych:

I. Reprezentować arcydzieło ludzkiego geniuszu twórczego;

II. Przedstawiać ważną wymianę wartości na przestrzeni dziejów lub na danym obszarze kulturowym, w zakresie rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu;

III. Stanowić unikatowe albo przynajmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji współczesnej bądź istniejącej w przeszłości;

IV. Być szczególnym typem budowli, zespołu architektonicznego lub technologicznego albo krajobrazu ilustrującym ważny etap (lub etapy) w historii ludzkości;

V. Stanowić szczególny przykład tradycyjnego osadnictwa, zagospodarowania ziemi lub morza reprezentatywny dla danej kultury (lub kultur) albo interakcji człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeśli dane dobro podlega zagrożeniom wskutek nieodwracalnej zmiany;

VI. Pozostawać w bezpośrednim lub materialnym związku z wydarzeniami lub żywą tradycją, ideami lub wierzeniami albo z dziełami artystycznymi lub literacjami o wyjątkowym znaczeniu uniwersalnym (Komitet uznawał do niedawna, że to kryterium powinno być stosowane w połączeniu z innymi)⁷.

2.

Lista Światowego Dziedzictwa każdego roku się poszerza, to standardy ochrony najcenniejszych skarbów ludzkości muszą być najwyższe i równe dla wszystkich. To również misja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO jako strażnika ducha i litery Konwencji Paryskiej z roku 1972. Nie należy też zapominać, że właściwa ochrona obiektów Światowe-

go Dziedzictwa pozostaje głównym czynnikiem upowszechniającym i propagującym dobre praktyki w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na szeroką skalę.

W roku 2018 – po 42 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Bahrajnie – mamy na Liście 1092 wpisy w 167 krajach⁸. Ponad połowę tych inskrypcji stanowią obiekty w Europie. Udział w Liście dzieł architektury symbolizujących wkład XX wieku jest dziś niewielki i przy tym bardzo zróżnicowany rodzajem i znaczeniem wpisanych obiektów. Intrygująca jest też chronologia i geografia wpisów dotyczących dziedzictwa ostatniego stulecia.

Najstarszym wpisem odnoszącym się do dziedzictwa wieku XX i symbolizującym jego tragedię jest: Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940-1945), wpisany na Listę już w roku 1979 według kryterium VI⁹. W roku 1984 pojawiły się na Liście – odnoszące się chronologicznie do przełomu XIX i XX wieku – dzieła Antonio Gaudiego w Barcelonie: Park Güell, Pałac Güell, Casa Milà, Casa Vicens, fasada Narodzenia Pańskiego i krypta katedry Sagrada Família, Casa Batlló i krypta w Colonia Güell w oparciu o kryteria: I, II i IV (ten wpis uzupełniono w roku 2005)¹⁰. Lista dalszych wpisów dotyczących dzieł architektury 20 wieku jest następująca:

- Nowoczesne miasto Brasilia, wpis 1987 [kryteria I i IV];

- Huta żelaza z XIX-XX wieku w Völklingen (Kraj Saary), wpis 1994 [kryteria II i IV];

- Budynki Bauhausu w Weimarze, Dessau i Bernau, wpis 1996 i 2017 [kryteria II, IV i VI];

- Pałac Muzyki Katalońskiej (Palau de la Música Catalana) i szpital św. Pawła (Sant Pau) w Barcelonie, wpis 1997 [kryteria I, II i IV];

- Stacja pomp parowych Woudagemaal (Holandia), wpis 1998 [kryteria I, II, IV];

- Miasto uniwersyteckie Ciudad Universitaria de Caracas, wpis 2000 [kryteria II i IV];

- Białe Miasto w Tel-Awiiwie - styl międzynarodowy, wpis 2003 [kryteria II i IV];

- Opera w Sydney, wpis 2007 [kryterium I];

- Kampus uniwersytecki przy Universidad Nacional Autónoma de México w Meksyku, wpis 2007 [kryteria I, II i IV];

- Rabat - nowoczesna stolica i historyczne miasto, wpis 2012 [kryteria II i IV]¹¹.

Już powyższe zestawienie prowadzi do wniosku, że Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO budowana według przyjętych kryteriów o „wyjątkowej powszechnej wartości” jest równocześnie papierkiem lakmusewym „wrażliwości na modernizm”, stanu świadomości jego wartości i potrzeb ochrony w państwach będących stronami konwencji. Jest też funkcją skuteczności rządów poszczególnych krajów w budowaniu Listy. Bardzo pouczające jest w tej kwestii zwłaszcza porównanie wpisów dotyczących wszystkich krajów europejskich i udział architektury XX wieku w statystyce wpisów na Listę przeprowadzonych przez najwięk-

5. Purchla Jacek, *Dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Kultura a rozwój*. Hausner Jerzy, Karwińska Anna, Purchla Jacek (red.), Warszawa 2017, s. 45-46.

6. *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, Szmygin Bogusław (red.), Warszawa 2011, s. 13.

7. Purchla Jacek, *Dziedzictwo kulturowe*, op. cit., s. 46.

8. <https://whc.unesco.org/en/list>, data pobrania 27 kwietnia 2019.

9. Ibidem.

10. Ibidem.

11. Ibidem.

szych „graczy”, takich jak Francja, Hiszpania Niemcy i Włochy. [Por. Aneks]

Tylko 11 z pośród 43 państw europejskich posiadających wpisy na Listę Światowego Dziedzictwa posiada na swoim terytorium wpisy dotyczące wieku XX. Wiele pierwszych wpisów to przy tym industria! Dotyczy to zwłaszcza Niemiec i Holandii. Pomniki rewolucji przemysłowej wieku XIX znajdują dziś na Liście swoją naturalną kontynuację odnoszącą się do dziedzictwa wieku XX, jak np. kompleks Zollverein w Essen. Co charakterystyczne, posiadająca 31 wpisów Wielka Brytania nie ma na Liście żadnego obiektu z XX wieku, natomiast wiele z wieku XIX!¹² Dwudziestolecie międzywojenne reprezentowane jest na Liście tylko przez: Belgię, Czechy, Francję, Holandię, Niemcy i Szwajcarię. Lista Światowego Dziedzictwa to więc również swoisty papierak lakmusowy udziału poszczególnych krajów w postępach modernizacji. Włochy – dominator na Liście Światowego Dziedzictwa – na 53 wpisy posiadają tylko jeden obiekt pochodzący z wieku XX i to w postaci niewielkiego fragmentu wpisu transgranicznego ze Szwajcarią jakim są linie kolei retyckiej z przełomu XIX i XX wieku¹³. Lista jest również barometrem stosunku poszczególnych krajów do dziedzictwa XX wieku i jego ochrony.

Analiza geografii wpisów i ich uniwersalnych wartości kulturowych prowadzi do wniosku, że w Europie inicjatywa wpisania obiektów architektury XX wieku na Listę Światowego Dziedzictwa była przede wszystkim inicjatywą krajów o wysokim poziomie rozwoju, gdzie modernizm stał się kołem zamachowym zmiany cywilizacyjnej. Proces „tworzenia” dziedzictwa i jego interpretacji łączy się bowiem z kwestią świadomości wartości dziedzictwa i dialogu społecznego. Dziedzictwo nie istnieje, jeśli nie istnieje świadomość jego wartości.

3.

O sukcesie wpisu na Listę decydują więc dzisiaj nie tylko kryteria OUV (w przypadku architektury XX wieku już dziś zróżnicowane) i skuteczność poszczególnych państw-stron konwencji w wypełnianiu stosownych procedur, ale i w coraz to większym stopniu samoświadomość lokalnych społeczności.

Na 41 sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO w Krakowie częstymi tematami dyskusji były właśnie: promocja skutecznego podnoszenia kompetencji własnych przez państwa-strony oraz większe zaangażowanie i udział lokalnych społeczności. Krakowska sesja zaowocowała wyszczególnieniem trzech istotnych dla Światowego Dziedzictwa podmiotów, jakimi są: zarządcy miejsc światowego dziedzictwa, społeczeństwo obywatelskie oraz młodzież. 41 sesja okazała się zwłaszcza istotnym krokiem w kierunku wzmocnienia pozycji społeczeństwa obywatelskiego na forum Komitetu Światowego Dziedzictwa. Wydarzenie towarzyszące, zatytułowane *For a structured dialogue with civil society* (tłum. *Ku ustrukturyzowanemu dialogowi ze społeczeństwem obywatelskim*), zainicjowało dyskusję w gronie przedstawicieli orga-

nizacji pozarządowych i zaowocowało nie tylko wyrażeniem woli współpracy ale także sformułowaniem konstruktywnych propozycji dotyczących przyszłych wspólnych działań na rzecz ochrony dziedzictwa¹⁴. Zgodnie z decyzją 41 COM 7, Komitet „zachęca Państwa-Strony i organizacje społeczeństwa obywatelskiego, by w dalszym ciągu poszukiwały rozwiązań włączających społeczeństwo obywatelskie do działań na rzecz lepszej ochrony dziedzictwa narodowego oraz poszczególnych obiektów, a także wnoszących istotny wkład w międzynarodową dyskusję na temat dziedzictwa”¹⁵. Tak więc Konwencja Paryska i Lista Światowego Dziedzictwa to dziś nie tyle „konkurs piękności”, ale platforma poświęcona zaangażowaniu miejscowych społeczności w proces identyfikacji, ochrony i zarządzania obiektami Światowego Dziedzictwa. Bo dziedzictwo to ludzie!

Czy warto więc myśleć o wpisaniu Gdyni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO? Zarówno wysoka wartość kulturowa, jak i kapitał społeczny zakumulowany przez społeczność Gdyni nie wykluczają możliwości podjęcia gry o wpis. Ale czy warto? Trzeba bowiem koniecznie uświadomić sobie konsekwencje tej możliwej „globalizacji” dziedzictwa. Wpis na Listę UNESCO niesie bowiem za sobą nieodwracalne konsekwencje, których hasłem wywoławczym staje się dziś złowrogię słowo turystyfikacja, a symbolem konfliktu między mieszkańcami a turystami jest Wenecja.

Aneks

Dzieła urbanistyki i architektury XX wieku w Europie wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, według udziału poszczególnych państw stron Konwencji¹⁶

(w nawiasach podano ogólną liczbą wpisów poszczególnych państw i odpowiednio liczbę wpisów dotyczących architektury XX wieku)

Belgia [13] [5]

1. Cztery Windy na Kanale Centralnym wraz z otoczeniem, La Louvière i Le Roeulx (Hainaut), 1998 [kryteria III i IV]
2. Główne rezydencja miejskie zaprojektowane przez Victora Hortę (Bruksela):
  - Hôtel Tassel (1892 –1893)
  - Hôtel Solvay (1895 – 1900).
  - Hôtel Eetvelde (1895 – 1898).
  - Dom i Atelier Horta, obecnie Muzeum Horta (1898), 2000 [kryteria I, II i IV]
3. Pałac Stocleta w Brukseli, 2009 [kryteria I i II]
4. Stanowiska górnicze w Walonii, 2012 [kryteria II i IV]
5. Architektoniczne dzieła Le Corbusiera, wybitny wkład w ruch modernistyczny (wspólnie z Argentyną, Francją, Niemcami, Indiami, Japonią i Szwajcarią), 2016 [kryteria I, II, VI]

14. J. Purchla, *Wystąpienie prof. Jacka Purchli skierowane do uczestników 21. Sesji...*, op.cit., s. 28-29.

15. Ibidem, s. 29.

16. Opracowanie własne Autora na podstawie: <https://whc.unesco.org/en/list>, data pobrania 27 kwietnia 2019

12. Ibidem.

13. Ibidem.

Czechy [12] [1]

1. Willa Tugendhatów w Brnie według projektu Miesa van der Rohe, 2001 [kryteria II i IV]

Francja [43] [3]

1. Le Hawr, miasto odbudowane przez Auguste'a Perreta, 2005 [kryteria II i IV]
2. Zagłębie górnicze Nord-Pas-de-Calais, 2012 [kryteria II, IV i VI]
3. Architektoniczne dzieła Le Corbusiera, wybitny wkład w ruch modernistyczny (wspólnie z Argentyną, Belgią, Niemcami, Indiami, Japonią i Szwajcarią), 2016 [kryteria I, II, VI]

Hiszpania [46] [2]

1. Dzieła A. Gaudiego w Barcelonie: Park Güell, Pałac Güell, Casa Milà, Casa Vicens, fasada Narodzenia Pańskiego i krypta katedry Sagrada Familia, Casa Batlló i krypta w Colonia Güell, 1984 i 2005 [kryteria I, II i IV]
2. Pałac Muzyki Katalońskiej (Palau de la Música Catalana) i szpital św. Pawła (Sant Pau) w Barcelonie, 1997 [kryteria I, II i IV]

Holandia [10] [3]

1. Woudagemaal – stacja pomp parowych, 1998 [kryteria I, II, IV]
2. Rietveld Schröderhuis (Dom Rietvelda) w Utrechcie, 2000 [kryteria I i II]
3. Van Nellefabriek, 2014 [kryteria I i II]

Niemcy [42] [7]

1. Huta żelaza z XIX–XX wieku w Völklingen, 1994 [kryteria II i IV]
2. Budynki Bauhausu w Weimarze, Dessau i Bernau, 1996 i 2017 [kryteria II, IV i VI]
3. Kompleks przemysłowy kopalni i koksowni Zollverein w Essen, 2001 [kryteria II i III]
4. Modernistyczne zespoły mieszkaniowe Berlina, 2008 [kryteria II i IV]

5. Fabryka obuwia Fagus w Alfeld, 2011 [kryteria II i IV]
6. Speicherstadt i Kontorhausviertel z Chilehaus, 2015 [kryterium IV]
7. Architektoniczne dzieła Le Corbusiera, wybitny wkład w ruch modernistyczny (wspólnie z Argentyną, Belgią, Francją, Indiami, Japonią i Szwajcarią), 2016 [kryteria I, II, VI]

Norwegia [8] [1]

1. Stanowisko dziedzictwa przemysłowego Rjukan-Notodden, 2015 [kryteria II i IV]

Polska [15] [2]

1. Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945), 1979 [[kryterium VI]
2. Hala Stulecia (Hala Ludowa) we Wrocławiu, 2006 [kryteria I, II i IV]

Szwajcaria [12] [3]

1. Linie kolei retyckiej przez przełęcz Albula i Bernina (wpis transgraniczny z Włochami), 2008 [kryteria II i IV]
2. Układ urbanistyczny miast zegarmistrzowskich La Chaux-de-Fonds / Le Locle, 2009 [kryterium IV]
3. Architektoniczne dzieła Le Corbusiera, wybitny wkład w ruch modernistyczny (wspólnie z Argentyną, Belgią, Francją, Niemcami, Indiami i Japonią), 2016 [kryteria I, II, VI]

Szwecja [15] [1]

1. Radiostacja Varberg w Grimeton, 2004 [kryteria II i IV]

Włochy [53] [1]

1. Linie kolei retyckiej przez przełęcz Albula i Bernina (wpis transgraniczny ze Szwajcarią), 2008 [kryteria II i IV]

Modernism on the UNESCO World Heritage List

Summary

The text below is dedicated to the Mayor of Gdynia, Mr Wojciech Szczurek who asked whether Gdynia could be inscribed on the UNESCO World Heritage List back in 2014.

In 2018, following the 42nd session of the World Heritage Committee in Bahrain there are now 1092 entries across 167 countries. More than half of the inscriptions are from Europe. The share of 20th century architecture is quite small and extremely diverse as regards the type and significance of the sites. What is also intriguing is the chronology and geography of the inscriptions from the most recent century.

Built around the criteria of "outstanding universal value" the UNESCO World Heritage List is also an acid test of "sensitivity to modernism", awareness of its value and the need for protection in countries that

are party to the convention. It also shows how effective the countries are in building the List.

Only 11 from 43 European countries that are home to World Heritage inscriptions have 20th century entries.

Analysis of the geography of inscriptions and their universal cultural values suggests that the initiative to apply for World Heritage inscriptions of 20th century properties came primarily from highly developed countries where modernism was the driving force behind development. The process of "creating" heritage and how it is interpreted goes hand in hand with the appreciation of the value of heritage and social dialogues. There is no heritage where heritage is not appreciated.